

UOT 33.06

MƏHSULUN MAYA DƏYƏRİNİN KALKULYASIYASI ÜSULLARININ MÜQAYİSƏSİ

ƏMİRASLANOVA DİLARƏ ƏMİRASLAN qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, i.f.d., assistent

dilare.amiraslanova@mail.ru

Açar sözlər: maya dəyəri, kalkulyasiya, məsrəflər, idarəetmə, məhsul

Müəssisələr bazar münasibətləri şəraitində hüquqi və iqtisadi baxımdan xüsusiləşərək müstəqil olurlar. Bu, iqtisadi əlaqələr sistemində müəssisənin rolunu daha da mürəkkəbləşdirir və uyğun olaraq onun idarə olunmasının rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisənin əsas atributu onun gəlirli olması, rentabelli işləməsidir. Bu isə əsasən iki amildən: xərclərin səviyyəsindən və məhsulun qiymətindən asılıdır. Müəssisə həm də məhsulun reallaşdırılmasına (satışına) xərclər – kommersiya xərcləri çəkir. İstehsal maya dəyəri ilə kommersiya xərclərinin məcmusu məhsulun tam maya dəyərini əmələ gətirir.

Məlumdur ki, istehsal prosesində yüzlərlə müxtəlif xammal, material, dəstləşdirici məmulatlardan, müxtəlif avadanlıqlardan və alət növlərindən istifadə edilir və çox sayda müxtəlif texnoloji əməliyyatlar yerinə yetirilir. Bununla əlaqədar olaraq, istehsalın faktiki məsrəflərinin uçotu və maya dəyəri üzrə tərtib edilən planı əsaslandırmaq üçün bu məsrəfləri qruplaşdırmaq (təsnifləşdirmək) lazım gəlir.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə miqyasında xərclər üç əsas növə bölünür [1]:

1. Məhsulun istehsalı və satışı ilə əlaqədar olan xərclər -məhsulun maya dəyəri və tam maya dəyəri; bunlar cari xərclərdir və məhsulun satışından əldə olunan vəsait hesalama ödənilir;

2. İstehsalın genişləndirilməsi və yeniləşdirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər. Bu xərclər yeni məhsulun istehsalı və köhnənin modernləşdirilməsi ilə əlaqədar olan birdəfəlik xərclərdir - iqtisadi məzmununa görə birdəfəlik xərclər əsaslı vəsait qoyuluşudur;

3. Müəssisənin sosial-mədəni, mənzil-kommunal, məişət və bu kimi qeyri-istehsal ehtiyaclarına çəkilən xərclər. Bu xərclər istehsalla birbaşa əlaqədar olmadığından onlar maya dəyərinə daxil edilmir; bunlar, əsasən, müəssisənin mənfəəti hesabına maliyyələşdirilir.

Maya dəyərini hesablanması məqsədindən asılı olaraq, təsnifləşdirmənin istehsal məsrəflərinin iqtisadi elementlərinə (ünsürlərinə) görə və xərc (kalkulyasiya) maddələrinə əsaslanan iki əsas sistemi mövcuddur.

Məsrəflərin iqtisadi elementlərinə (ünsürlərinə) görə hesablanmış maya dəyəri - buna xərclər smetası da deyilir - məhsul istehsalı və satışı planının yerinə yetirilməsi üçün tələb edilən ümumi resursların həcmi, hansı konkret məhsul növü üçün istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, onları dəyər ölçüsündə əks etdirməyə imkan verir. İstehsal məsrəfləri iqtisadi elementlər - xərclər smetası - üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: [2]

1) material xərcləri (qaytarılan, istifadəsi mümkün olan tullantıların dəyəri çıxılmaqla); 2) əməkhaqqı xərcləri; 3) sosial sığorta ayırmaları; 4) əsas fondların (köhnəlməsi) amortizasiyası; 5) sair xərclər.

Məsrəflərin göstərilən təsnifatı bütün müəssisələr üçün vahiddir, məcburidir və istehsal xərcləri smetasının tərtibi üçün əsasdır.

İqtisadi elementlər üzrə məsrəflər onların harada yaranması nəzərə alınmadan qruplaşdırılır və ayrı-ayrı məhsul növlərinin istehsalı ilə əlaqəli deyildir. Belə ki, “material xərcləri” qrupuna istehsal planının yerinə yetirilməsi üçün lazım olan xammal və materialların dəyəri, texnoloji məqsədlər və

cari təmir üçün lazım olan materialların dəyəri, avadanlığın təmiri üçün ehtiyat hissələrinin dəyəri, aşınma nəticəsində sıradan çıxan alətlərin, tərtibatların, azqiymətli və tez xarab olan əşyaların dəyəri, müəssisənin həm texnoloji, həm də təsərrüfat ehtiyacları üçün istifadə olunan bütün növ yanacaq və enerjinin alınması üçün məsrəflər daxildir.

“Əməkhaqqı xərcləri” qrupuna müəssisədə çalışan istehsal və köməkçi fəhlələrin, mühəndis-texniki işçilərin, qulluqçuların və digər kateqoriyalardan olan işçilərin bütün növ əməkhaqları daxildir.

“Sosial sığorta ayırmaları” xərc elementində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş normalarla işçilərə hesablanan əmək ödənişlərinin ümumi məbləğinə mütənasib olaraq hesablanan Dövlət Sosial Sığorta Fonduna məcburi ayırmalar əks etdirilir.

“Əsas fondların köhnəlməsi (amortizasiyası)” xərc elementinə istehsal əsas fondlarının balans dəyərində görə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hədlərdən yüksək olmayan normalarla hesablanmış köhnəlmə (amortizasiya) məbləğləri daxildir.

Məhsulun maya dəyəri tərkibindəki “sair xərclər” elementi üzrə məsrəflərə istehsalın hazırlanması və mənimsənilməsinə sərf edilən xərclər, istehsalın təşkili və texnologiyasının təkmiləşdirilməsi, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar cari xərclər, ixtiralar və sənədləşdirici təkliflərlə əlaqədar və s. xərclər aiddir. İstehsal məsrəflərinin iqtisadi elementlərə görə qruplaşdırılması müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili və mühasibat uçotunun təşkili üçün çox əhəmiyyətli və ya smetasını, onların maddi və pul resurslarına, dövriyyə vasitələrinə olan tələbatını müəyyən etmək, maya dəyəri planını məhsulun istehsalı və satışı, əmək, maddi-texniki təminat və maliyyə planları ilə uzlaşdırmaq, maya dəyərinin quruluşunu və onun aşağı salınması yollarını göstərmək üçün lazımdır [3].

Lakin müəssisədə istehsal olunan hər hansı növ məhsul vahidinin maya dəyərinin hesablanması üçün xərclərin iqtisadi elementlərinə görə təsnifatından istifadə etmək mümkün deyildir. Bu məqsədlə, yəni məhsul vahidinin maya dəyərini hesablamaq üçün kalkulyasiya maddələri üzrə təsnifat tətbiq edilir. Müəssisədə məhsulun maya dəyərinin planlaşdırılması və uçotunda kalkulyasiya maddələri üzrə aşağıdakı nümunəvi qruplaşdırma tətbiq edilir: 1) xammal və materiallar; 2) satın alınmış dəstləşdirici məmulatlar, yarımfabrikatlar və kooperasiya yolu ilə müəssisəyə göstərilmiş xidmətlər; 3) qaytarılan tullantılar (çıxılır); 4) texnoloji ehtiyaclar üçün yanacaq və enerji; 5) istehsal fəhlələrinin əsas əməkhaqqı; 6) istehsal fəhlələrinin əlavə əməkhaqqı; 7) sosial sığortaya ayırmalar; 8) yeni istehsalın hazırlanması və mənimsənilməsi xərcləri; 9) xüsusi təyinatlı alət və tərtibatların alınması və sair xüsusi xərclər; 10) avadanlığın saxlanılması və istismarı xərcləri; 11) sex xərcləri; 12) ümumzavod xərcləri; 13) zay məhsul hesabına itkilər; 14) sair istehsal xərcləri; 15) istehsaldankənar xərclər.

1-11 xərc maddələrinin cəmi məhsulun sex maya dəyərini, 1-14 xərc maddələrinin cəmi isə məhsulun istehsal maya dəyərini təşkil edir.

Kalkulyasiya maddələri üzrə məsrəflərin qruplaşdırılması hər bir növ məhsulun maya dəyəri səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir. O, məsrəflərin yaranması yerini və onların təyinatını, məhsulun istehsalı, texnoloji prosesə, avadanlığa xidmət və habelə idarəetmə ilə bilavasitə əlaqədar məsrəfləri xarakterizə edir. Tərkibinə görə xərcləri sadə və kompleks xərclərə ayırırlar.

Sadə xərclər bir elementdən, məsələn, xammal və materiallar, satın alınan dəstləşdirici məmulatlar və yarımfabrikatlar, istehsal fəhlələrinin əsas əmək haqqı, texnoloji məqsədlər üçün yanacaq və enerji və s. ibarət olur. Kompleks xərclər iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən müxtəlif, istehsal təyinatına görə eyni olan elementlərdən ibarətdir. Kompleks xərc maddələrinə avadanlığın saxlanılması və istismarı xərcləri, sex xərcləri, ümumzavod xərcləri, zay məhsula görə itkilər və s. aid edilir. Məsələn, zay məhsulun yararlı hala salınması üçün xərclərə qüsurlu məhsulun düzəldilməsi zamanı sərf edilən xammal, material və yarımfabrikatlar sərfi, bu əməliyyatda çalışan istehsal fəhlələrinin əməkhaqqı, habelə avadanlığın saxlanması və istismarı xərclərinin və sex xərclərinin müvafiq hissəsi daxildir. İstehsal həcmindən asılılıq əlamətinə görə bütün məsrəflər

müstəqil (şərti-dəyişən) və qeyri-müstəqil (şərti-sabit) xərclərə bölünür. Şərti-dəyişən xərclərə istehsal həcmindən birbaşa asılı olan və istehsalın dəyişməsi ilə mütənasib dəyişən xərclər daxildir. Məsələn, əsas istehsal fəhlələrinin əməkhaqqı, texnoloji ehtiyaclar üçün əsas materiallar, yanacaq, enerji və s. şərti dəyişən xərclərdir. Şərti-sabit xərclərin məbləği istehsal həcmi dəyişdikcə dəyişilmir və ya cüzi dəyişir. Bu xərclərə istehsal binalarının saxlanması (binanın amortizasiyası, binaların qızdırılması və işıqlandırılması) xərcləri, sex və inzibati-idarə işçilərinin əməkhaqqı, inzibati-təsərrüfat xərcləri aid edilə bilər. İstehsalın həcmindən asılılıq əlamətinə görə məsrəflərin təsnifləşdirilməsi məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasına yönəldilmiş tədbirlərin səmərəliliyinin hesablanması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müəssisədə istehsalın həcmi artırıldıqda məhsul vahidinə düşən şərti-sabit xərclər azalır ki, bu da bütünlükdə məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. [4]

Məhsulun istehsalına sərf olunan məsrəflərin təsnifləşdirilməsi maya dəyərinin quruluşunu müəyyən etməyə imkan verir. Məhsulun maya dəyərinin quruluşu dedikdə ona daxil olan məsrəflərin nisbəti, yəni məhsulun tam maya dəyərində müxtəlif növ məsrəflərin xüsusi çəkisi başa düşülür. Məsrəf maddələrinə görə maya dəyərinin quruluşunun təhlili müəssisənin texniki-iqtisadi göstəricilərinin ümumi xarakteristikasını tərtib etməyə və buraxılan məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasının əsas ehtiyatlarını aşkar etməyə imkan verir. Maya dəyərində hansı məsrəf maddələrinin üstün olmasından asılı olaraq, məhsullar material tutumlu, yanacaq tutumlu, enerji tutumlu, fond tutumlu və əmək tutumlu məhsullara ayrılır. Müəssisə məhsullarının bu cür təsnifatı maya dəyərinin hansı istiqamətdə və hansı məsrəflərin hesabına aşağı salınacağını müəyyən etməyə imkan verir.

Maya dəyərinin idarə edilməsində vacib cəhətlərdən biri faktiki xərclərin normativlərlə və ya plan göstəriciləri ilə müqayisəsidir. Müqayisə həm bütünlükdə, həm də ayrı-ayrı xərc maddələri üzrə aparılır, kənarlaşmalar müəyyən edilir və bunu doğuran səbəblər hərtərəfli təhlil edilir. Təhlilin əsas məqsədi kənarlaşmanın yaranmasına səbəb olan bütün amilləri aşkar etmək və bunları təfəssilatı ilə qiymətləndirmək, cavabdeh olan şəxslərin məsuliyyətini müəyyən etməkdir. Kənarlaşmaların vaxtında aşkar edilməsi və təhlili arzuolunmaz meyillərin aradan qaldırılması və onların təkrarlanmasına yol verməmək üçün zəruri tədbirlərin qəbul edilməsinə imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Kərimov A. Mühasibat uçotu və vergilər. Bakı: Ozan, 2007, 508 s.
2. Sadıqov Ə.A. Mühasibat uçotu. I və II hissə. Bakı: Təhsil-Elm, 2002.
3. Rzayev Q. Mühasibat uçotu və audit. Bakı: Təhsil, 2002
4. Палий В.Ф. Комментарии к новому плану счетов бухгалтерского учета. М., 1992, 162 с.

РЕЗЮМЕ

СРАВНЕНИЕ МЕТОДОВ КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ

Амирасланова Д.А.

Ключевые слова: себестоимость, калькуляция, затраты, управление, продукция.

Процесс управления себестоимостью продукции на предприятии носит комплексный характер и включает прогнозирование и планирование, нормирование затрат, калькулирование себестоимости продукции, анализ, контроль и регулирование. В статье всесторонне комментируются себестоимость продукции, общая характеристика методов ее калькулирования и их сравнительный анализ.

SUMMARY
COMPARISON OF METHODS OF CALCULATING PRODUCT COST
Amiraslanova D.A.

Key words: *cost, calculation, expenses, management, products.*

The process of managing the cost of production in the enterprise is complex and includes forecasting and planning, cost rationing, calculating the cost of production, analysis, control and regulation. The article comprehensively commented on the cost of production, general characteristics of its calculation methods and their comparative analysis.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	12.03.2019
	Son variant	25.06.2019